

examenbundel.nl

examen bundel

Meer dan alleen oefenexamens

Nu bij je boek
mijn.examenbundel.nl
Online oefenen, video's en meer

2024|2025

havo

Geschiedenis

ThiemeMeulenhoff

#

**examen
bundel**

Slim leren, zeker slagen

**BESTEL
MET
STAPEL-
KORTING!**

Slim leren, zeker slagen met Examenbundel!

Oefenopgaven, samenvattingen, woordjes, examentips en inspiratie: op examenbundel.nl vind je alles om je optimaal voor te bereiden op je examens.

#ikgazekerlagen #geenexamenstress examenbundel.nl

examenbundel.nl

examen bundel

Meer dan alleen oefenexamens

2024 | 2025

M.M.P.C. Bolink
Y. Bouw

havo

Geschiedenis

Colofon

Auteurs

M.M.P.C. Bolink
Y. Bouw

Vormgeving binnenwerk

Maura van Wermeskerken, Apeldoorn

Opmaak

Crius Group, Hulshout

Over ThiemeMeulenhoff

ThiemeMeulenhoff ontwikkelt slimme flexibele leeroplossingen met een persoonlijke aanpak. Voor elk niveau en elke manier van leren. Want niemand is hetzelfde.

We combineren onze kennis van content, leerontwerp en technologie, met onze energie voor vernieuwing. Om met en voor onderwijsprofessionals grenzen te verleggen. Zo zijn we samen de motor voor verandering in het primair, voortgezet en beroepsonderwijs.

Samen leren vernieuwen.

www.thiememeulenhoff.nl

Boek ISBN 978 90 06 48565 3

Pakket ISBN 978 90 06 65059 4

Eerste druk, eerste oplage, 2024

© ThiemeMeulenhoff, Amersfoort, 2024

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16B Auteurswet 1912 j° het Besluit van 23 augustus 1985, Stbl. 471 en artikel 17 Auteurswet 1912, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan Stichting Publicatie- en Reproductierechten Organisatie (PRO), Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp (www.stichting-pro.nl). Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet) dient men zich tot de uitgever te wenden.

Voor meer informatie over het gebruik van muziek, film en het maken van kopieën in het onderwijs zie www.auteursrechtenonderwijs.nl.

De uitgever heeft ernaar gestreefd de auteursrechten te regelen volgens de wettelijke bepalingen. Degenen die desondanks menen zekere rechten te kunnen doen gelden, kunnen zich alsnog tot de uitgever wenden.

Deze uitgave is volledig CO₂-neutraal geproduceerd.

Het voor deze uitgave gebruikte papier is voorzien van het FSC®-keurmerk.

Dit betekent dat de bosbouw op een verantwoorde wijze heeft plaatsgevonden.

Zo werk je met deze Examenbundel

De eerste stap om vol vertrouwen je examen voor dit vak in te gaan heb je gezet! Deze Examenbundel is namelijk de beste voorbereiding, omdat je oefent met echte examenopgaven. Kijk hoe het werkt.

De indeling van het boek

Je Examenbundel bestaat uit verschillende delen:

- **De oriëntatietoets:** krijg snel een eerste indruk hoe je scoort op de verschillende examenonderwerpen.
- **Deel 1 - Oefenen op onderwerp:** oefen gericht met examenopgaven over de onderwerpen die jij lastig vindt.
- **Deel 2a - Examens met uitwerkingen:** oefen met hele examens met heldere uitleg van onze ervaren examendocenten.
- **Deel 2b - Examen 2024-I:** doe de generale repetitie voor het echte examen. De antwoorden en uitwerkingen staan op mijnexamenbundel.nl.

Hints en uitwerkingen

HINTS

Weet je niet hoe je een vraag moet aanpakken? Dan zijn er **hints** om je op weg te helpen.

UITWERKINGEN

Kijk de vragen na met de **uitwerkingen**. Daarin staat het juiste antwoord. Maar belangrijker: je krijgt duidelijke uitleg waaróm dit het juiste antwoord is en hoe je daar komt.

Zo oefen je én leer je tegelijk!

Online oefenen met Mijn Examenbundel

Bij dit boek hoort een online omgeving: mijnexamenbundel.nl. Het boek en Mijn Examenbundel werken met elkaar samen.

Maak de balans op

Leren en oefenen

Ook handig

Boek

- oriëntatietoets maken
- hele examens maken

- examenopgaven oefenen per onderwerp

- onderwerpregister
- lijst van historische begrippen

Mijn Examenbundel

- nakijken oriëntatietoets
- nakijken hele examens

Je scores worden bewaard!

- uitlegvideo's per onderwerp
- extra examenopgaven per onderwerp

Je ziet je voortgang!

- overzicht van de examenstof
- hulpmiddelen
- examentips

Alle belangrijke info bij elkaar!

Om optimaal gebruik te maken van boek én website, verwijst het boek op handige plekken naar mijnexamenbundel.nl.

Voorbeeld

Wil je weten hoe je de toets hebt gemaakt? De antwoorden staan op mijnexamenbundel.nl. Vul je punten in en bekijk je score per onderwerp. Je scores worden bewaard.

Activeer direct je code voor Mijn Examenbundel

Ga nu naar mijnexamenbundel.nl en maak meteen je account aan. Met de **activatiecode** die je per mail hebt ontvangen of via de ELO van je school, heb je toegang tot alle extra's die bij je boek horen.

Gebruik ook Samengevat

Wil jij je nóg beter voorbereiden op het eindexamen? Combineer **Examenbundel** dan met **Samengevat** - alle examenstof kort en bondig in één boek.

Heel veel succes!

Namens team Examenbundel heel veel succes met je examens! #slimleriniszekerlagen

Heb je een vraag of opmerking over deze Examenbundel? Ga dan naar examenbundel.nl/contact.

Opmerking

De overheid stelt de regels op voor het examen. Bijvoorbeeld wat de examenonderwerpen zijn, welke hulpmiddelen je mag gebruiken en wanneer het examen is. De auteurs en uitgever hebben deze Examenbundel met grote zorg samengesteld. Soms veranderen de regels van de overheid echter of worden er nieuwe afspraken gemaakt over wat die regels betekenen. Raadpleeg daarom altijd je docent of onze website www.examenbundel.nl voor actuele informatie die voor jouw examen van belang is.

Inhoud

7 Examenvoorbereiding

- 13 Examen doen
- 14 Begrippen geschiedenis
- 18 Overzicht kenmerkende aspecten en tijdvakken

Oriëntatietoets

- 23 Opgaven

Deel 1a

Oefenen op onderwerp

Historische contexten

1 Het Britse rijk 1585-1900

- 39 Opgaven
- 51 Hints
- 53 Uitwerkingen

2 Duitsland in Europa 1918-1991

- 61 Opgaven
- 74 Hints
- 76 Uitwerkingen

3 Nederland 1948-2008

- 82 Opgaven
- 94 Hints
- 96 Uitwerkingen

Deel 1b

Oefenen met oriëntatiekennis

4 Oriëntatiekennis

- 105 Opgaven
- 112 Hints
- 113 Uitwerkingen

Deel 2a

Examens met uitwerkingen

Examen 2023-I

- 119 Opgaven
- 130 Uitwerkingen met aandachtspunten

Examen 2023-II

- 142 Opgaven
- 152 Uitwerkingen met aandachtspunten

Deel 2b

Examen 2024-I

Examen 2024-I

- 165 Opgaven

Bijlagen

Cijferbepaling
Onderwerpregister
Bronnen

Examenvorbereiding

Om goed voorbereid te zijn op het centraal examen is een drietal zaken belangrijk:

- 1 het oefenen met historisch denken en redeneren (domein A);
- 2 het oefenen met de historische contexten (de kenmerkende aspecten uit tijdvak 5 t/m 10 die wel zijn uitgewerkt);
- 3 het oefenen met oriëntatiekennis (tijdvak 5 t/m 10).

Voor het centraal examen is het van belang dat je op een historische manier kunt denken en redeneren. Dit wordt hieronder beschreven in domein A. In domein B wordt beschreven wat je moet weten van de kenmerkende aspecten. Verder is er aandacht voor de manier waarop je bronnen beoordeelt, welke soorten vragen er op het examen worden gesteld en welke formuleringen daarbij worden gebruikt en hoe je antwoorden worden beoordeeld. In dit hoofdstuk zie je belangrijke begrippen **blauw** gedrukt. Bij elke eindterm wordt ten minste een voorbeeldvraag uit de bundel genoemd. Aan het eind van dit hoofdstuk vind je een woordenlijst waarin alle blauwgedrukte begrippen nog eens worden toegelicht.

Domein A: Historisch denken en redeneren

Geschiedenis is een complex vak. Als examenkandidaat moet je domein A (historisch denken en redeneren) en domein B (oriëntatiekennis) tegelijk én in relatie tot elkaar beheersen.

Bijvoorbeeld: bij het bepalen van de bruikbaarheid van informatie uit een bron over Duitsland kan de kandidaat rekening houden met de betrouwbaarheid van die bron door te kijken naar de motieven van de maker (Domein A) en door gebruik te maken van kennis over de tijd waarin de bron is ontstaan (Domein B, oriëntatiekennis en historische contexten).

Domein A is geordend volgens drie hoofdonderdelen van historisch denken en redeneren:

- 1 Tijd
- 2 Interpretatie
- 3 Betekenis voor nu

Op de volgende pagina vind je een toelichting op de onderdelen van Domein A, opgedeeld in deze drie hoofdonderdelen, met verwijzingen naar opdrachten in deze examenbundel.

Toelichting bij de hoofdonderdelen van Domein A	Oprachten in deze Examenbundel
1 Tijd	
<p>Tijd en chronologie De kandidaat kan:</p> <ol style="list-style-type: none"> de tijdvakken gebruiken als referentiekader om gebeurtenissen chronologisch te ordenen; de tijdvakken plaatsen in de perioden Vroegmoderne Tijd en Moderne Tijd en deze perioden gebruiken als referentiekader om gebeurtenissen chronologisch te ordenen; uitleggen dat elke ordening van tijd een interpretatie is. 	<p>HC Het Britse Rijk: 1</p> <p>Oriëntatiekennis oefenen: 1, 2, 3, 4</p>
<p>Causaliteit De kandidaat kan rekening houden met:</p> <ol style="list-style-type: none"> het niet-lineaire en multi-causale karakter van historische verschijnselen en gebeurtenissen. verschillende soorten oorzaken en gevolgen; Bijvoorbeeld: <ul style="list-style-type: none"> directe en indirecte oorzaken, aanleiding (meest directe oorzaak), direct optredende gevolgen en gevolgen op de langere termijn, gewilde en ongewilde, bedoelde en onbedoelde gevolgen, gevolgen van meer en minder belang op grond van bijvoorbeeld schaal, intensiteit, duur; oorzaken en gevolgen op politiek-bestuurlijk, sociaaleconomisch en cultureel-mentaal (waaronder godsdienstig) terrein. het gegeven dat elke ordening van causaliteit een interpretatie is. 	<p>Oriëntatietoets: 2, 4, 22</p> <p>HC Duitsland in Europa: 2, 9</p> <p>HC Nederland: 2, 4, 19</p>
<p>Continuïteit en verandering De kandidaat kan:</p> <ol style="list-style-type: none"> in historische processen continuïteit en verandering onderscheiden; verschillende soorten verandering herkennen; Bijvoorbeeld: <ul style="list-style-type: none"> in tempo (tamelijk snel en plotseling of langzaam en geleidelijk), duur, schaal, intensiteit, omvang etc. op politiek-bestuurlijk, sociaaleconomisch en cultureel/mentaal terrein. herkennen dat elke tijd materiële en immateriële sporen van het verleden in zich draagt; omgaan met het verschil tussen unieke en generieke betekenissen van historische concepten; Bijvoorbeeld: begrippen als feodaal, imperialisme, centralisatie, democratie, burgerschap, oorlog en dergelijke hebben in de ene tijd en plaats een (deels) andere betekenis dan in een andere; uitleggen dat elke ordening van continuïteit en verandering een interpretatie is. 	<p>Oriëntatietoets: 3, 26</p> <p>HC Duitsland in Europa: 6</p> <p>HC Nederland: 17</p>

2 Interpretatie	
<p>Standplaatsgebondenheid De kandidaat kan:</p> <p>12 menselijk gedrag (denken en doen) in het verleden verklaren vanuit de toen en daar bekende en geaccepteerde kennis en waarden en vanuit de identiteit van individuen en groepen die in die tijd en/of op die plaats leefden en hierbij rekening houden met verschillende factoren die de standplaatsgebondenheid van mensen of een groep bepalen. (Bijvoorbeeld: waardesystemen, politieke, sociaaleconomische en culturele oriëntatie, kennis, gender, karakter, toevallige factoren)</p>	<p>Oriëntatietoets: 17, 19, 29</p>
<p>Bron en vraagstelling De kandidaat kan:</p> <p>13 vragenstellingen gericht op (historisch) onderzoek formuleren aan de hand van voorgelegde bronnen;</p> <p>14 informatie uit bronnen verzamelen, uitgaande van een bepaalde vraagstelling en deze als bewijs gebruiken bij het beantwoorden van die vraagstelling;</p> <p>15 de bruikbaarheid van informatie uit een of meer bronnen voor een bepaalde vraagstelling afwegen en daarbij rekening houden met:</p> <ul style="list-style-type: none"> – de betrouwbaarheid van de informatie (mede bepaald door bijvoorbeeld de aard van de bron, de context waarin deze is ontstaan, de mate van geïnformeerdeheid van de maker, de standplaatsgebondenheid van de maker, de bedoeling van de maker of opdrachtgever, het publiek waarvoor deze bedoeld is, etc.) – de representativiteit van de informatie uit de bron; (bijvoorbeeld: in hoeverre geldt dit voor meer mensen en meer situaties?); <p>16 vaststellen wanneer men iets als een feit kan aanvaarden; zulke feiten onderscheiden van meningen en van vooroordelen en/of stereotypen;</p> <p>17 uitleggen aan de hand van concrete voorbeelden of broninterpretaties dat geschiedverhalen een constructie zijn van het verleden.</p>	<p>HC Het Britse Rijk: 2, 7, 11</p> <p>HC Duitsland in Europa: 11</p> <p>CE 2023-I: 17</p> <p>CE 2023-II: 10, 17</p>
3 Betekenis voor nu	
<p>Betekenis geven aan en oordelen over het verleden De kandidaat kan:</p> <p>18 uitleggen dat de wijze waarop mensen betekenis geven aan en oordelen over het verleden door de tijd heen verandert en per groep en individu kan verschillen en daarbij benoemen vanuit welke motieven/interesses/waardesystemen/verwachtingen mensen tot een waardering komen van wat belangrijk is uit het verleden (vergelijk met 12);</p> <p>19 bij moreel oordelen over het verleden (door een ander) anachronistisch toepassen van het kader van waarden en normen (van die ander) op het verleden herkennen.</p>	<p>HC Duitsland in Europa: 19</p> <p>HC Nederland: 16</p>

Aandachtspunten bij het beoordelen van bronnen

Door het bestuderen van **bronnen** kan een gebeurtenis uit het verleden zo betrouwbaar mogelijk worden weergegeven. Voor verschillende typen bronnen staan hierna enkele aandachtspunten op een rij. Dit helpt bij het beoordelen van de **bruikbaarheid** en de **betrouwbaarheid** en **representativiteit** van een bron.

I *Wat voor soort bron is het?*

- Geschreven of ongeschreven.
- Bijvoorbeeld: is het een prent, kaart, foto, cartoon, affiche, grafiek of tabel?

II *Uit welke tijd is de bron afkomstig?*

- Is de bron gemaakt in de tijd waarover de bron gaat?
- Is de bron later gemaakt? Zo ja, wanneer?

III *Waarvandaan is de bron afkomstig?*

- Bijvoorbeeld: komt de bron uit een boek, een tijdschrift of een krant?
- Bijvoorbeeld: is het een overheidsbron of geen overheidsbron?

IV *Wat is er bekend over de maker van de bron?*

- Wie? Wat voor iemand? Welke **functie**? Verhouding tot de **gebeurtenis**?
- Was de maker aanwezig bij de gebeurtenis die in de bron wordt weergegeven?
- Met welke bedoeling (**reden**) heeft de maker de bron gemaakt (**motief**)? Wil de maker informeren, **propaganda** maken, voorlichten of misschien misleiden?
- Was de maker zelf betrokken bij de gebeurtenis?
- Wat weet je van de plaatsgebondenheid van de maker?

V *De inhoud van de bron?*

a *Geschreven bron.*

- Waarover gaat de informatie?
- Voor wie is de informatie in de bron bestemd?
- Wat is het **doel** van de informatie: voorlichting, propaganda?
- Wat voor feiten, meningen, (**voor**)oordelen, **opvattingen** worden gegeven in de bron?
- Gelden deze feiten, meningen, (voor)oordelen, opvattingen voor een groep, een volk of een persoon?

b *Beeldbron.*

- Wat staat er centraal in de afbeelding (bijvoorbeeld een cartoon, foto, tekening, prent, schilderij)?
- Hoe heeft de maker van de afbeelding ervoor gezorgd dat bepaalde personen meer opvallen dan anderen?
- Zijn bepaalde zaken overdreven weergegeven?
- Wat doen de personen op de afbeelding?
- Waar kijken de personen naar?
- Welke voorwerpen zie je op de afbeelding en waarvoor dienen ze?
- Welke symbolen zie je en waar verwijzen ze naar?
- Welke woorden, namen en begrippen staan in de afbeelding?
- Welk onderschrift staat er bij de afbeelding?
- Op welke manier maakt het onderschrift deel uit van de afbeelding?
- Waarom is de afbeelding gemaakt? Cartoons/spotprenten drijven vooral de spot, niet zozeer met een gebeurtenis alswel met een persoon (of personen). Affiches zijn vaak bedoeld om een partij, een organisatie of een bepaald **standpunt** onder de aandacht te brengen. Propagandaposters zijn bedoeld om mensen van een bepaalde mening te overtuigen. Om dit te bereiken wordt bij propaganda geen middel geschuwd om de publieke opinie te beïnvloeden.

V.l.n.r. spotprent (opdracht 8, HC Nederland), affiche (opdracht 6, HC Britse Rijk) en foto (opdracht 5, HC Duitsland in Europa).

VI Hoe betrouwbaar is de bron?

De betrouwbaarheid van een bron heeft betrekking op de vraag of de bron gegevens oplevert die als feitelijk juist kunnen worden beschouwd.

Vragen die je dan moet stellen zijn:

- is de bron geschreven of gemaakt in de tijd waarover hij gaat of in een (veel) latere tijd?
- is de schrijver/maker van de bron goed geïnformeerd?
- met welke bedoelingen heeft de schrijver/maker zijn bron gemaakt?
- wordt de bron door andere bronnen bevestigd of tegengesproken?
- staan er bij de mening in de bron argumenten die controleerbaar zijn?

VII Is de maker van de bron representatief voor de groep waarvan hij/zij deel uitmaakt?

VIII Hoe bruikbaar is de bron?

De bruikbaarheid van een bron hangt af van wat je wilt onderzoeken (de hoofdvraag of de onderzoeksvraag).

Welke soorten vragen kun je op het centraal examen verwachten?

De meest voorkomende soorten vragen uit de centrale examens van de afgelopen twee jaar zijn:

- 1 vragen bij een tekstbron.
- 2 vragen zonder bron over de examenstof.
- 3 vragen bij een beeldbron: zoals een prent, foto, schilderij, affiche, cartoon of propagandaposter. Je moet zo'n bron kunnen analyseren met behulp van de gegeven beeldelementen.
- 4 vragen waarbij je een aantal gebeurtenissen in de juiste tijdvolgorde moet plaatsen, van vroeger naar later.
- 5 vragen naar aanleiding van een **bewering, interpretatie of conclusie**. Je moet zo'n bewering toelichten, ondersteunen met argumenten of juist weerleggen.
- 6 vragen die duidelijk maken dat je een verband kunt leggen tussen verschillende gebeurtenissen of beweringen.
- 7 vragen waarbij je moet laten zien dat je weet wat een historisch onderzoek inhoudt. Je bent dan bezig met het beoordelen van bronnen op bruikbaarheid, betrouwbaarheid en/of representativiteit.
- 8 vragen bij een cijfermatige bron, zoals een tabel of grafiek.

Domein B: Oriëntatiekennis

De examens voor havo bestaan uit opgaven over de volgende perioden:

- Vroegmoderne tijd
- Moderne tijd
- Door de tijd heen

De perioden 'Prehistorie en Oudheid' en 'Middeleeuwen' worden dus niet bevraagd in het centraal examen havo. Examinering van deze perioden vindt plaats in het schoolexamen.

Om het karakter van de oriëntatiekennis te garanderen, dienen de leerlingen alle kenmerkende aspecten op een algemener niveau te kunnen herkennen en uitleggen aan de hand van onbekende voorbeelden. Een aantal kenmerkende aspecten is gespecificeerd in een samenhangend cluster. We noemen zo'n cluster 'Historische context'.

De drie historische contexten zijn:

- 1 Het Britse Rijk (1585-1900)
- 2 Duitsland in Europa (1918-1991)
- 3 Nederland (1948-2008)

Vraagformuleringen

De meest voorkomende vraagformuleringen zijn:

- 1 Leg uit welk verband er bestaat tussen ...
 met een of twee argumenten ...
 welk(e) ...
 waardoor ...
 waarom ...
- 2 Noem een kenmerk ...
 een argument ...
 een reden ...
 de maatregel die ...
 dit verschil van mening.
- 3 Zet deze gebeurtenissen in de juiste tijdvolgorde, van vroeger naar later.
- 4 Licht dit toe door ...
 met voorbeelden toe ...
 beide beweringen toe.
- 5 Toon aan dat ...
 dit aan door ...
- 6 Ondersteun elke bewering met de bron.
 beide onderdelen van deze interpretatie.
- 7 Beredeneer of beargumenteer ...
- 8 Verklaar dat ...
 waarom ...
 deze bewering ...

Examen doen

Hoe ziet het centraal examen geschiedenis eruit en hoe lang duurt het examen?

Op het examen krijg je twee boekjes:

- 1 een boekje met bronnen (het aantal bronnen is naar schatting 13);
- 2 een boekje met vragen (het aantal vragen is naar schatting 26).

De vragen zijn onderverdeeld naar de periodes Vroegmoderne Tijd en Moderne Tijd. Voor elke vraag staat het aantal te behalen punten en eventueel een verwijzing als je een bron dient te gebruiken. In totaal kun je er ongeveer vijftien punten halen.

De vragen over de historische contexten en de daarbij behorende kenmerkende aspecten beslaan ongeveer 65% van de examenvragen, de oriëntatiekennis de overige ongeveer 35% (zie tabel hieronder). Het aantal te behalen punten wordt op deze manier verdeeld. Het centraal examen duurt drie uur en je krijgt voor het merendeel open vragen.

Deze EXAMENBUNDEL geeft je de mogelijkheid te wennen aan het maken van een centraal examen met examens (deel 2) die representatief zijn voor het centraal examen 2025. De enige afwijking is dat er wel bronnen zijn, maar geen apart bronnenboekje. Daarnaast kunnen het aantal bronnen en te behalen punten iets afwijken.

± 35% van de scorepunten:	± 65% van de scorepunten:
Oriëntatiekennis: kenmerkende aspecten van tijdvak 5 t/m 10 die niet voorkomen in de historische contexten	Historische contexten
	Oriëntatiekennis: kenmerkende aspecten die voorkomen in de historische contexten

Tijdens het examen

Uit het aantal punten dat voor een vraag staat, kun je afleiden uit welke onderdelen je antwoord moet bestaan. Voor het antwoord op een standaardvraag krijg je 2 punten, er wordt dan vaak een voorbeeld, argument of begrip gevraagd.

Bij een vraag waarmee je 3 punten kunt verdienen, moet het antwoord drie onderdelen hebben: een naam, begrip, gebeurtenis of omschrijving met daarbij twee voorbeelden of argumenten.

4 punten worden gegeven bij vragen waar je in het antwoord twee personen of begrippen moet noemen met bijbehorende voorbeelden, argumenten of toelichting.

De vragen waarmee je 5 of meer punten kunt verdienen, bestaan vaak uit meerdere onderdelen. Je moet bijvoorbeeld eerst een aspect van een bron toelichten en die bron vervolgens met voor- en tegenargumenten beoordelen op bruikbaarheid en betrouwbaarheid.

De normering van het centraal examen en de vaststelling van je cijfer

Je examen wordt eerst nagekeken door je eigen docent. Vervolgens wordt het beoordeeld door een geschiedenisdocent van een andere school. Samen stellen deze docenten het uiteindelijke puntentotaal vast. Afhankelijk van de landelijke examenresultaten wordt door de centrale examencommissie de norm vastgesteld, dat is de omrekening van punten naar cijfers.

Hulpmiddelen

Bij het centraal examen geschiedenis is alleen het basispakket aan hulpmiddelen toegestaan. Het basispakket bestaat uit schrijfmateriaal, tekenpotlood, blauw en rood kleurpotlood, liniaal met millimeterverdeling, passer, geodriehoek, gum, elektronisch rekenapparaat, een eendelig verklarend woordenboek Nederlands of een woordenboek van het Nederlands naar een vreemde taal.

Begrippen geschiedenis

In deze lijst staan veelvoorkomende begrippen uit examenvragen. Elk begrip wordt kort uitgelegd, soms met behulp van een voorbeeld. De lijst is niet volledig. In overleg met je docent kun je de lijst uitbreiden met andere begrippen die je in vragen of bronnen tegenkomt.

Aanleiding Een gebeurtenis die iets in beweging zet. De aanleiding van een gebeurtenis is de meest directe oorzaak.

Argument Wat men zegt om iets aan te tonen.

Beeldelement Onderdeel van een tekening, schilderij, poster, etc.

Betrouwbaarheid De betrouwbaarheid van een bron gaat om de vraag of de bron gegevens kan opleveren die als feitelijk juist kunnen worden beschouwd. Een betrouwbare bron wordt door andere bronnen bevestigd en bevat informatie die controleerbaar is.

Bewering Een uitspraak of een mening. Deze uitspraak ondersteun of weerleg je met behulp van argumenten.

Bron Een overblijfsel uit het verleden waardoor je meer over het verleden te weten komt. Er zijn verschillende soorten bronnen (primair/secundair, geschreven/ ongeschreven), en niet elke bron is even betrouwbaar en bruikbaar.

Bruikbaarheid De bruikbaarheid van een bron hangt af van wat je wilt onderzoeken (de onderzoeksvraag).

Causaliteit De relatie tussen oorzaak en gevolg.

Chronologie Volgorde waarin de dingen gebeuren. Gebeurtenissen in de geschiedenis kunnen in chronologische volgorde geplaatst worden, van vroeger naar later.

Continuïteit Wanneer iets in de loop van de tijd niet wezenlijk verandert, is er sprake van continuïteit. Het woord continuïteit betekent een ononderbroken samenhang.

Cultureel-mentaal In je examen kan gevraagd worden naar een oorzaak/ontwikkeling/reden op cultureel-mentaal gebied. Dat gaat over het denken en voelen van mensen / het gedrag van mensen / de wijze waarop mensen met elkaar omgaan.

Discontinuïteit Is er in de loop van de tijd een duidelijke breuk of verandering merkbaar, dan is er sprake van discontinuïteit.

Doel Datgene wat een persoon wil bereiken.

Feit Een feit wordt door vrijwel iedereen gezien als iets dat werkelijk is gebeurd, iets dat vaststaat.

Functie Een officiële positie die iemand bekleedt, bijvoorbeeld de stadhouder van een gewest, een generaal in het leger of de president van de Verenigde Staten.

Gebeurtenis Een gebeurtenis is een (belangrijk) voorval, zoals de bouw van de Berlijnse muur in 1961.

Gevolg Bij een gevolg gaat het om een (causaal, oorzakelijk) verband tussen twee feiten.

Er zijn verschillende soorten gevolgen, bijvoorbeeld:

- gevolgen op korte termijn en gevolgen op lange(re) termijn,
- gewilde en ongewilde gevolgen,
- bedoelde en onbedoelde gevolgen,
- gevolgen van meer en minder belang op grond van bijvoorbeeld schaal, intensiteit, duur.

Interpretatie Verklarende uitleg. Bij de interpretatie van een bron onderzoek je de bedoeling van de schrijver of maker van de bron. Je probeert de betekenis van de bron vast te stellen en er een conclusie aan te verbinden.

Jaartelling In de wereld bestaan verschillende jaartellingen. In het westen wordt de christelijke jaartelling aangehouden. Andere jaartellingen zijn bijvoorbeeld de islamitische of de joodse.

Mening Opvatting, gebaseerd op persoonlijke argumenten, die niet per se door anderen gedeeld hoeft te worden.

Middel Datgene wat je gebruikt om je doel te bereiken.

Motief Reden om iets juist wel of niet te doen.

Normen Regels zoals die gelden in de persoonlijke omgang tussen mensen in de maatschappij. In de loop van de tijd kunnen normen in een maatschappij veranderen.

Nuancering Het bijstellen of verfijnen van iets, bijvoorbeeld een mening.

Objectief Onbevooroordeeld, niet beïnvloed door eigen voorkeuren.

Ontwikkeling Voortgang of groei, bijvoorbeeld de ontwikkeling van de landbouw in het gewest Holland in de zestiende eeuw.

Oordeel Mening, waarbij het vaak gaat om goedkeuring of afkeuring, met argumenten.

Oriëntatiekennis Algemene kennis van de geschiedenis. De kennis die in staat stelt tot oriëntatie in een chronologische ontwikkeling van eeuwen, met name in de Europese geschiedenis.

Oorzaak Datgene wat een gevolg met zich meebrengt. Historici proberen achteraf uit te leggen waarom een historische gebeurtenis, zoals de Tweede Wereldoorlog, heeft plaatsgevonden.

Er zijn verschillende soorten oorzaken te herkennen, bijvoorbeeld:

- directe en indirecte oorzaken, aanleiding (meest directe oorzaak),
- structurele oorzaken en incidentele oorzaken,
- oorzaken op politiek-bestuurlijk, sociaaleconomisch en cultureel-mentaal terrein.

Opvatting Mening.

Periode Tijdvak tussen twee jaren of gebeurtenissen, bijvoorbeeld de regeerperiode van president Kennedy. Het begrip periode kan ook betrekking hebben op een van de vijf historische perioden: Prehistorie, Oudheid, Middeleeuwen, Vroegmoderne Tijd en Moderne Tijd.

Plaatsgebondenheid Ieder mens denkt vanuit zijn tijd (zie tijdgebondenheid) en de plaats of de positie die hij op dat moment inneemt.

Politiek-bestuurlijk In je examen kan gevraagd worden naar een oorzaak/ontwikkeling/reden op politiek-bestuurlijk gebied. Dat gaat over het bestuur van een land / de samenstelling van een regering / politieke stromingen.

Propaganda Het opzettelijk verspreiden van informatie om mensen van een bepaalde mening te overtuigen. Totalitaire regimes maken veelvuldig gebruik van propaganda. Ook tijdens de Koude Oorlog maakten de twee ideologische blokken gebruik van propaganda om de publieke opinie te beïnvloeden.

Rechtvaardiging Verdediging van handelingen van een persoon of groepering.

Reden Een grond of motief om iets te doen.

Referentiekader Normen en waarden waarnaar een persoon zich in zijn handelen en opvattingen richt. Ieder persoon heeft een eigen referentiekader.

Religieus In je examen kan gevraagd worden naar een oorzaak/ontwikkeling/reden op religieus gebied. Religie gaat over godsdienst / geloof.

Representativiteit De mate waarin iets typerend is (voor hetgeen je wilt onderzoeken). Bij het vaststellen van de representativiteit van een bron gaat het vooral om twee vragen: is hetgeen in de bron voorkomt een uitzondering of kwam het vaker voor? En beschikt de persoon in de bron over zo veel informatie dat zijn uitspraken als representatief kunnen worden opgevat?

Sociaal-economisch In je examen kan gevraagd worden naar een oorzaak / ontwikkeling / reden op sociaal-economisch gebied. Dat gaat over het welzijn / de welvaart van mensen.

Standplaatsgebondenheid Ieder mens denkt en handelt vanuit zijn eigen tijd (zie tijdgebondenheid), positie (zie plaatsgebondenheid), ervaringen en kennis. Behalve tijd en plaats zijn denken en handelen ook van invloed: leeftijd, sekse, maatschappelijke positie, godsdienst of levensbeschouwing, de staat of het volk waartoe iemand behoort en de politieke overtuiging die iemand heeft.

Standpunt Opvatting gebaseerd op persoonlijke motieven.

Stereotype Vaststaand beeld of oordeel over een groep, een volk of een ras. Zo'n oordeel is meestal gebaseerd op gevoelens en niet op feiten.

Subjectief Bevooroordeeld, omdat er vooral vanuit een persoonlijk standpunt wordt gekeken.

Tijdgebondenheid Iemand die vanuit een latere tijd op iets terugkijkt, zal een ontwikkeling of gebeurtenis anders interpreteren dan een tijdgenoot die de afloop niet kent (zie standplaatsgebondenheid). Er is een tijd geweest waarin de slavenhandel door de WIC als 'normaal' werd beschouwd, terwijl dat tegenwoordig algemeen wordt afgekeurd.

Verandering Er zijn gebeurtenissen, verschijnselen en ontwikkelingen die verantwoordelijk zijn voor een duidelijke verandering in de loop van de geschiedenis. Er zijn verschillende soorten verandering te herkennen, bijvoorbeeld:

- in tempo (tamelijk snel en plotseling of langzaam en geleidelijk), duur, schaal, intensiteit, omvang enz;
- op politiek-bestuurlijk, sociaaleconomisch of cultureel-mentaal terrein.

Verklaring Uitleggen waarom iets gebeurt. Het aangeven van oorzakelijke verbanden tussen ontwikkelingen is bij het vak geschiedenis lastig, omdat historische ontwikkelingen onvoorspelbaar zijn.

Verschijsel Iets dat zich voordoet. Toestanden en instellingen die gedurende langere tijd min of meer onveranderd hebben bestaan.

Verwijzing Aanduiding.

Visie Zienswijze.

Vooroordeel Oordeel niet gebaseerd op feiten maar op persoonlijke gevoelens gericht op (een individu van) een groep, een volk of een ras.

Waarden Datgene wat mensen belangrijk vinden en waarvoor ze (desnoods) veel overhebben. Voorbeelden van waarden zijn trouw, eerlijkheid, vriendschap, rechtvaardigheid of streven naar rijkdom. Waarden zijn soms ook tijdgebonden: zaken die in de ene tijd als normaal of als wenselijk worden beschouwd, kunnen in een andere tijd als abnormaal of onwenselijk worden beschouwd.

Overzicht kenmerkende aspecten en tijdvakken

VROEGMODERNE TIJD (1500-1800)

Vanaf examenjaar 2024-2025 is dit overzicht als bijlage toegevoegd aan het centraal examen.

tijdvak 5: tijd van ontdekkers en hervormers (1500-1600) / Renaissancetijd

- 18 Het begin van de Europese overzeese expansie
- 19 Het veranderende mens- en wereldbeeld van de Renaissance en het begin van een nieuwe wetenschappelijke belangstelling
- 20 Een hernieuwde oriëntatie op het erfgoed van de Klassieke Oudheid
- 21 De protestantse reformatie die splitsing van de christelijke kerk in West-Europa tot gevolg had
- 22 Het conflict in de Nederlanden dat resulteerde in de stichting van een Nederlandse staat

tijdvak 6: tijd van regenten en vorsten (1600-1700) / Gouden Eeuw

- 23 Het streven van vorsten naar absolute macht
- 24 De bijzondere plaats in staatkundig opzicht en de bloei in economisch en cultureel opzicht van de Nederlandse Republiek
- 25 Wereldwijde handelscontacten, handelskapitalisme en het begin van een wereld-economie
- 26 De wetenschappelijke revolutie

tijdvak 7: tijd van pruiken en revoluties (1700-1800) / eeuw van de Verlichting

- 27 Rationeel optimisme en een 'verlicht denken' dat werd toegepast op alle terreinen van de samenleving: godsdienst, politiek, economie en sociale verhoudingen
- 28 Voortbestaan van het ancien régime met pogingen om het vorstelijk bestuur op eigentijdse verlichte wijze vorm te geven (verlicht absolutisme)
- 29 Uitbouw van de Europese overheersing, met name in de vorm van plantagekoloniën en de daarmee verbonden trans-Atlantische slavenhandel en de opkomst van het abolitionisme
- 30 De democratische revoluties in westerse landen met als gevolg discussies over grondwetten, grondrechten en staatsburgerschap

MODERNE TIJD (1800-heden)

tijdvak 8: tijd van burgers en stoommachines (1800-1900) / industrialisatietijd

- 31 De industriële revolutie die in de westerse wereld de basis legde voor een industriële samenleving
- 32 Discussies over de 'sociale kwestie'
- 33 De moderne vorm van imperialisme die verband hield met de industrialisatie
- 34 De opkomst van emancipatiebewegingen
- 35 Voortschrijdende democratisering, met deelname van steeds meer mannen en uiteindelijk ook vrouwen aan het politiek proces
- 36 De opkomst van de politiek-maatschappelijke stromingen: liberalisme, nationalisme, socialisme, confessionalisme en feminisme

tijdvak 9: tijd van de twee wereldoorlogen (1900-1950) / eerste helft twintigste eeuw

- 37 De rol van moderne propaganda- en communicatiemiddelen en vormen van massa-organisatie
- 38 Het in praktijk brengen van de totalitaire ideologieën communisme en fascisme/ nationaalsocialisme

- 39 De crisis van het wereldkapitalisme
- 40 Het voeren van twee wereldoorlogen
- 41 Racisme en discriminatie die leidden tot genocide, in het bijzonder op de joden
- 42 De Duitse bezetting van Nederland
- 43 Verwoestingen op niet eerder vertoonde schaal door massavernietigingswapens en de betrokkenheid van de burgerbevolking bij oorlogvoering
- 44 Vormen van verzet tegen het West-Europese imperialisme

tijdvak 10: tijd van televisie en computer (vanaf 1950) / tweede helft twintigste eeuw

- 45 De verdeling van de wereld in twee ideologische blokken in de greep van een wapenwedloop en de daaruit voortvloeiende dreiging van een atoomoorlog
- 46 De dekolonisatie die een eind maakte aan de westerse hegemonie in de wereld
- 47 De eenwording van Europa
- 48 De toenemende westerse welvaart die vanaf de jaren zestig van de twintigste eeuw aanleiding gaf tot ingrijpende sociaal-culturele veranderingsprocessen
- 49 De ontwikkeling van pluriforme en multiculturele samenlevingen

Hoe zou je het nu al doen op een examen? De oriëntatietoets geeft je een eerste indruk.

Oriëntatietoets

Oriëntatietoets

De volgende oriëntatietoets telt ongeveer het aantal vragen van een examen. Met behulp van deze toets kun je nagaan welke onderdelen van de historische contexten jij nog niet helemaal beheerst. Per historische context zijn 10 oefenvragen opgenomen in de oriëntatietoets. Wanneer je de scores invoert op mijnexamenbundel.nl bij het onderdeel [Antwoorden Oriëntatietoets](#) voor havo geschiedenis, krijg je te zien welke vragen uit deze [EXAMENBUNDEL](#) jij in ieder geval nog zou moeten oefenen. Ook krijg je een overzicht van de onderdelen van de historische contexten je nog eens kunt bestuderen in [SAMENGEVAT](#). Let op: deze oriëntatietoets test jouw kennis van de historische contexten. Deze oriëntatietoets is dus niet representatief voor een examen. Kijk daarvoor naar de uitgewerkte examens in [deel 2a](#) van deze examenbundel.

Historische contexten

Het Britse Rijk 1585-1900

Twee gegevens:

- 1 De ontdekkingsreiziger Walter Raleigh organiseerde in 1585 een expeditie naar Noord-Amerika nadat de Engelse koningin Elizabeth I opdracht had gegeven om de mogelijkheden voor Engelse kolonisatie te onderzoeken.
- 2 Walter Raleigh stuurde de tekenaar John White mee met de expeditie om 'naar het leven de natuurlijke bronnen en inwoners te tekenen'. White tekende vissen, planten en dieren en de inheemse Amerikaanse bevolking die kookte en maïs verbouwde. De tekeningen werden gekopieerd en verspreid in Engeland.

3p

- 1 Licht beide gegevens toe door:
 - aan te geven waardoor kolonisatie van juist Noord-Amerika paste in het buitenlandse politieke beleid van Elizabeth I, en
 - uit te leggen dat de verspreiding van de prenten van White de opdracht van Walter Raleigh moest ondersteunen.

Bron: centraal examen 2021-II, havo.

KA 18, 19, 21

bron 1 In 1678 sluiten de leiders van de Moheganen¹⁾ een verdrag met het bestuur van de Engelse kolonie Connecticut:

Wij, Uncas en Owaneco, leiders van de Moheganen, die een langdurige vriendschap onderhouden met de Engelsen, verklaren hierbij onze trouw aan hen voor nu en de toekomst (...). En dat allen onder onze leiding zich vriendelijk, hoffelijk en vreedzaam zullen opstellen tegenover de Engelsen. We zullen niet openstaan voor vijandige woorden of daden tegen hen. En we beloven dat als we horen van een samenzwering tegen de Engelsen door welke Indianen dan ook in dit land, dat we dan spoedig en snel de autoriteiten van de kolonie Connecticut zullen waarschuwen. En dat we te allen tijde klaarstaan om met alle middelen die we hebben de Engelse belangen, landen en personen te verdedigen als we door hen daartoe worden verzocht.

En wij, burgemeesters Robert Treat en John Talcott, gaan dit verbond aan namens onszelf en namens de Engelsen van de kolonie Connecticut en wij verklaren onze vriendschap met Uncas, Owaneco en de Moheganen (...). En we beloven dat als de autoriteiten van de kolonie horen dat jullie gevaar lopen door de nadering van een vijand dat we jullie tijdig zullen waarschuwen.

noot 1 De Moheganen zijn een inheems (Indiaans) volk aan de oostkust van Amerika.

Gebruik bron 1.

Er zijn conflicten tussen Engelse kolonisten en de inheemse bevolking aan de noordoostelijke kust van Amerika. De Engelse kolonisten winnen deze conflicten meestal.

3p **2** Geef hiervoor een verklaring door:

- zonder bron aan te geven waardoor de Engelse kolonisten in conflict komen met de inheemse bevolking, en
- aan de bron twee **verschillende** redenen te ontlenuen waarom de Engelse kolonisten sterker kwamen te staan in hun conflicten met de inheemse bevolking.

Bron: centraal examen 2022-I, havo.

In 1717 vaardigde de Mogolvorst Farrukhsiyar een wet uit. Met deze wet gaf hij de East India Company onder andere toestemming om meer dan dertig dorpen te kopen, een fort in de buurt van het dorp Kalikata te verstevigen en er soldaten te legeren. Historici beschouwen de wet uit 1717 als een keerpunt in de geschiedenis van India.

3p **3** Ondersteun deze visie door:

- uit te leggen welke verandering in de positie van de East India Company in India door deze wet mogelijk werd, en
- een afspraak uit het verdrag van Allahabad te noemen, waarmee de positie van de East India Company verder werd versterkt.

Bron: centraal examen 2022-II, havo.

In 1768 zei het hoofd van de Oneida-stam, een stam die in het noordoosten van Noord-Amerika leefde: "Als onze jonge mannen willen gaan jagen op wilde beesten, dan staan overal hekken, waardoor ze erg vermoeid raken. Ook kunnen ze geen hertenvlees meer eten, of schors vinden om hutten te bouwen. De herten zijn vertrokken en de bomen zijn omgehakt".

2p **4** Leg uit welke ontwikkeling de veranderingen die het stamhoofd noemde veroorzaakte.

KA 29 *Bron: centraal examen 2021-I, havo.*

bron 2 Op 1 februari 1788 schrijft de Amerikaanse politicus James Madison in een artikel:

Als de wettelijke, uitvoerende en gerechtelijke machten in dezelfde handen zijn, of dat nu van één is of van velen, en of dat nu via erfrecht, via zelfbenoeming of via verkiezingen gaat, dan kan dat terecht tirannie worden genoemd.

Gebruik bron 2.

- 2p **5** Leg uit welk verlicht ideaal James Madison in dit artikel verdedigt.

Bron: centraal examen 2022-III, havo.

bron 3 In 1833 ondervraagt een Britse regeringscommissie de arbeider Samuel Coulson over zijn kinderen, die werken in een fabriek:

Vraag (van de commissie): Op welke leeftijd gingen uw dochters aan het werk?

Antwoord (van Samuel Coulson): De oudste was 12, de middelste 11 en de jongste was 8 jaar toen ze voor het eerst naar de fabriek gingen.

Vraag: Hoe laat vertrokken zij 's morgens?

Antwoord: Tijdens de drukke tijd vertrokken ze om 3 uur in de ochtend, tot 10 uur of half 11 's avonds.

Vraag: Hoeveel pauze hadden zij tijdens de 19 uur die zij werkten?

Antwoord: Een kwartier om te ontbijten en een half uur voor het avondeten. Ze hadden ook een kwartier drinkpauze.

Vraag: Was het niet heel moeilijk om de kinderen 's morgens wakker te krijgen?

Antwoord: Ja, in het begin moesten we ze oppakken en wakker schudden.

Vraag: Stel dat ze iets te laat op het werk waren, wat was dan de consequentie?

Antwoord: In dat geval werd er een kwart van een dagloon ingehouden.

Gebruik bron 3.

De Britse regering wil de arbeidsomstandigheden in Groot-Brittannië verbeteren en laat de commissie hiervoor aanbevelingen doen.

- 2p **6** Licht dit toe door:

- te verklaren dat de commissie juist mensen als Coulson wil verhoren, en
- aan te geven welke wet mede dankzij de aanbevelingen van deze commissie wordt aangenomen.

Bron: centraal examen 2021-II, havo.

De Schotse journalist Samuel Smiles schreef in de jaren 1840 artikelen waarin hij de ideeën van Robert Owen steunde. In 1859 publiceerde Smiles vervolgens een boek waarin hij schreef dat mensen uit de laagste sociale klassen hun levensomstandigheden moesten verbeteren door hard te werken en door in de avond zelf scholing te organiseren. Een bewering:

Met de boodschap van zijn boek brak Samuel Smiles met de ideeën van Robert Owen.

- 2p **7** Ondersteun deze bewering door:

- aan te geven welke oplossing voor de sociale kwestie Robert Owen nastreefde, en
- te verklaren dat de boodschap van het boek van Samuel Smiles populair was bij liberale ondernemers.

Bron: centraal examen 2022-I, havo.

examenbundel >

havo Nederlands
havo Engels
havo Duits
havo Frans
havo Economie
havo Bedrijfseconomie
havo Maatschappijwetenschappen
havo Geschiedenis
havo Aardrijkskunde
havo Wiskunde A
havo Wiskunde B
havo Scheikunde
havo Biologie
havo Natuurkunde

samengevat }

havo Economie
havo Bedrijfseconomie
havo Maatschappijwetenschappen
havo Geschiedenis
havo Aardrijkskunde
havo Wiskunde A
havo Wiskunde B
havo Scheikunde
havo Biologie
havo Natuurkunde
havo/vwo Nederlands 3F/4F
havo/vwo Rekenen 3F

Tips, tricks en informatie die jou helpen bij het slagen voor je eindexamen vind je op examenbundel.nl! Nog meer kans op slagen? Volg ons ook op social media. #geenexamenstress

examenidoom + examenbundel + samengevat + zeker slagen! = #geenexamenstress

examenidoom

havo Engels
havo Duits
havo Frans

zeker slagen !

voor vmbo, havo én vwo

